

## O smyslu sociologické komparace (Sdělení a pár poznámek na okraj jednoho pracovního pobytu)

Následující poznámky se týkají obsahu a souvislostí zhruba měsíčního pracovního pobytu českého spoluautora tohoto sdělení v Japonsku v říjnu 1996. Důvodů tohoto pobytu bylo více – jeho rámcovou pohnutkou bylo hledání kooperačních a komparativních zdrojů řešení několika relativně samostatných odborných úkolů. Proto mohl i musel být zabezpečen z více zdrojů.<sup>1)</sup>

Prvním důvodem a pracovní platformou byla již existující, pro daný moment už vymezená, jinak však všestranná výzkumná spolupráce se dvěma japonskými univerzitními pracovišti. V užším záběru šlo o výzkum realizovaný ve dvou výrazných oblastech průmyslu (textil, strojírenství), jehož obsahový záběr sahá od průběhu privatizace a podoby mocenskoprávních struktur v podnicích přes problémy podnikatelského rázu až po situaci v pracovních vztazích.<sup>2)</sup> Celkově však bylo zapotřebí uceleněji obsahově prodiskutovat i ostatní otázky spolupráce včetně výhledu na další tematické možnosti, a specifikovat kroky naplánované pro nejbližší budoucnost.

Cílem byla rovněž prověrka samostatných záměrů a inspirací, které by mohly rozšířit výzkumný a následně i vzdělávací program katedry sociologie FF UK. Zmínka o vzdělávacím programu již vlastně patří k druhému, nijak závaznému, nicméně žádoucímu cíli: tím bylo posoudit reálné možnosti vzdělávací spolupráce, a pokud možno přímo dohodnout nějakou, byť i jen drobnou formu součinnosti na tomto poli. Příležitost pro interkulturní kontakty je v sociologické přípravě obecně nenahraditelná, přičemž velká prostorová a kulturní vzdálenost mezi Japonskem a Českou republikou navíc znamená oboustranně mimořádnou, téměř laboratorní podmínku pro mnohé typy komparativní analýzy či jenom individuální směnu sociální zkušenosti, bez níž se dobrý sociolog neobejde.

S jistou nadsázkou lze říci, že v tomto případě neexistují žádná "znečištění" předchozími styky, takže každá případná shoda výsledků, existující navzdory výrazným etnokulturním odlišnostem, už s vysokou pravděpodobností signalizuje obecný sociologický fenomén. Další zcela specifickou výhodou je však i velká obeznamenost japonských partnerů se středoevropským regionem.

Třetí ze záměrů (stěží ovšem oddělitelný od záměru prvního) se týkal prezentace výsledků víceletého vlastního výzkumu orientovaného na pomezí sociologie a vzdělávání, resp. prezentace výsledků studia hodnotových změn a problémů ve společenské transformaci, které se zdají být účinněji řešitelné jen za vědomé intervence vzdělávání.<sup>3)</sup> Plánované aktivity (přednášky a následné diskuse, diskuse v seminářích či na konferenci) přirozeně respektovaly specifiku zájmů na obou stranách. Z české strany zamýšlenému výkladu výsledků výzkumu byl však věnován dostatečný prostor při všech formách sdělení i rozprav; díky celkovému tematickému kontextu to bylo možné i žádoucí.

Nešlo však jen o pouhou prezentaci; ta by bez dalšího kontextu nejspíš postrádala smysl. Šlo také o identifikaci možných společných výzkumných zájmů – a to nejen pro návazné (budoucí, možné) etapy zkoumání, ale v prvé řadě pro bezprostřední efekt v rámci dosud trvajících výzkumného projektu. V tom měl a má svoji nezastupitelnou roli právě druhý ze spoluautorů tohoto sdělení.

Čtvrtý ze základních záměrů měl tedy zcela jasnou podobu, danou už projektem výzkumu: velký (více jak tisícový) soubor českých učitelů doplnit ještě – počtem respondentů i rozsahem dotazníku – malým komparativním vzorkem učitelů japonských; tak jak to bylo provedeno již u respondentů britských. Jeho

1) Pracovní cestu umožnily prostředky ze tří nadačních zdrojů: Japan Society for Promotion of Science v Tokiu (14 z celkových 26 dní pobytu), Karlovy Univerzity v Praze (grant UK č. 248/1994) a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (grant Prezentace 96/138).

2) V souvislejší podobě byly výsledky této spolupráce prezentovány naposledy na mezinárodní konferenci "A New Dialog between Central Europe and Japan", konané v Budapešti ve dnech 16. – 18. září 1996.

3) Jde o grantový úkol Univerzity Karlovy č. 248/1994 "Sociální pedagogika v komplexní společenské změně: vzdělávání pro sebeodpovědnost, participaci a demokracii", jehož řešení bylo zahájeno na fakultě pedagogické, avšak dokončuje se na Filozofické fakultě UK; jeho zodpovědným řešitelem je spoluautor tohoto sdělení.

smysl byl opět dvojitý: alespoň trochu prověřit hypotézu o funkčnosti takového srovnávání a pro budoucno se možná nechat inspirovat ve spolupráci i něčím, do čeho je už nyní vložen kousek společné práce.

Žádný z těchto záměrů nakonec nevyšel naprázdno.

Některé už dosažené výsledky výzkumu zmíněného v souvislosti s prvním cílem umožnily systematictější – byl-li k dispozici jinak velice vzácný čas – diskutovat vzájemné souvislosti procesů transformace vlastnických, socioprofesionálních a organizačně podnikových struktur; to vše i s jejich dopadem na vývoj celkové sociální struktury. Dodejme, že tato možnost je současně i možností komparace: byla dána účastí na výzkumných aktivitách uskutečňovaných interními silami v posledních dvou letech kromě České republiky také v Polsku, Maďarsku, Slovensku a dílem i ve Slovinsku.

Tento výzkum je totiž součástí dlouhodobější volné týmové kooperace sociologů zmíněných zemí se dvěma dále uvedenými japonskými univerzitními pracovišti zaměřenými na otázky ekonomické a sociální reorganizace – a to v kontextu transformačních změn v současné „laboratoři“ střední Evropy. Zájem těchto pracovišť o střední Evropu ovšem trvá už celá desetiletí. Samozřejmě byl a je – nejen pro Čechy dnes dvakrát paradoxně – podepřen zájmem o Rusko a dílem, „kdysi dávno“, i zájmem (též oni se samozřejmě učí) o „lepší“ podoby socialistických experimentů.

Jmenovitě jde o útvary dvou velkých univerzit: soukromé Chuo University<sup>4)</sup> v Tokiu a severojaponské státní Hokkaido University se sídlem v Sapporu. Kontakt s nimi byla věnována větší část pobytu v Japonsku. Na okraj jen poznamenejme, že v důsledku této cesty proběhl později i malý mezinárodní workshop konaný v únoru 1997 na katedře sociologie FF UK a zmiňovaná šetření byla obohacena o přímé diskuse v českém terénu – za účasti japonských kolegů.

Na velké univerzitě v Sapporu, jedné se sedmi tradičními (původně císařskými) japonskými univerzitami, je tímto pracovištěm Slovan-

ské výzkumné centrum (Slavic Research Center). Jako samostatný útvar školy je od r. 1990 japonským národním koordinačním střediskem tohoto směru akademického výzkumu. Nevelké, ale pozoruhodné pracoviště je profilováno řadou oborů (humanitní vědy, ekonomie, studium mezinárodních vztahů, sociopolitických systémů atd.). Sociologie zde však ve zřetelnější podobě zastoupena není a to je pro Centrum důvod k rozsáhlejší vnější kooperaci.

Tím zajímavější byla příležitost – pod las-kavou patronací ředitele, jímž je prof. T. Hayashi (jeho výborná čeština zde není jediným překvapením tohoto druhu) – promluvit k pracovníkům a hostům Centra právě o sociologických aspektech současné fáze českého transformačního procesu. Poznamenejme jen, že následná debata, ovlivněná dominantní přítomností makroekonomů, ještě posílila hluboké přesvědčení referujícího o tom, jak výsostně sociologickou doménou může a má být studium vlastnického jednání, zvláště pak analýza procesů jeho rekonstrukce v podmínkách téměř totální ztráty jiné než zaměstnanecké životní zkušenosti.

Zdá se však, že toto téma žádná aplikace už hotových, evolučně vzniklých zkušeností vyspělých zemí sama o sobě inspirovat a do popředí stavět nebude. Při analýze na pomezí sociologie a mikroekonomie, na němž se pohybuje zmiňovaný výzkum (jehož japonský reprezentant prof. R. Yamamura je na půdě Slovanského výzkumného centra jediným mikroekonomem), je tomu ovšem jinak. Tato hraničnost i sám způsob terénní realizace výzkumu podporují vznik specifických datových a zkušenostních východisek pro dlouhodobější badatelskou práci právě v oblasti sociologie vlastnického jednání – důkladněji, odůvodněněji, nicméně v jisté tematické shodě i s veřejnou diskusí o soudobých otázkách českých transformačních procesů.<sup>5)</sup>

Kontakt s Ústavem sociálních věd (Faculty of Letters, Chuo University) v Tokiu i s dalšími univerzitními pracovišti této obrovské aglomerace byl i z hlediska obsahu poněkud širší. Kromě zmíněné spolupráce na výzkumu

<sup>4)</sup> Pro snazší orientaci, vyšší použitelnost informací, převládající zvyklost i únosnost některých zčeštěných forem zůstáváme až na výjimky (Tokio, idžime) u anglické transkripce jmen osob i organizací.

<sup>5)</sup> I když se zdá nepochybné, že vlastní systematické studium vlastnického jednání má smysl hlavně jako samostatný program.

a další přednášky, zaměřené již více na vazby sociostrukturních a socioprofesionálních změn, adresované vedle profesorů ústavu též jeho postgraduálním studentům, tu byla i větší šance dostat se do styku s běžnými studenty – a tak konkrétněji uvažovat o možnostech vysloveně studentské součinnosti v sociologii.

Ústav sociálních věd (Institute of Social Sciences) je z hlediska výuky jasně sociologicky profilované pracoviště, navíc, jak již bylo předznamenáno, s velkou tradicí zájmu o střední Evropu, na níž mají rozhodující zásluhu prof. A. Ishikawa a prof. Y. Kawasaki. Tento zájem se přirozeně významně promítá do výuky.

Oběma kolegům je třeba poděkovat za možnost aktivně se účastnit výuky (např. fakticky vést seminář), a to nejen na jejich univerzitě. Totéž si bylo možné vyzkoušet díky prvému z uvedených kolegů ještě na půdě Tokijské státní univerzity. Neméně cenná byla návštěva jiné významné soukromé univerzity v Tokiu – Toyo University –, s možností její prohlídky a rozhovorů s tamními profesory sociologie. Hlavně proto, že na tento kontakt navázaly již tematicky cílené kontakty další.

Z časté a inspirativní příležitosti k debatám s pregraduálními i postgraduálními studenty, ba dokonce i s některými čerstvými absolventy nakonec vzešla i myšlenka připojit se k sociologickému – výukovému, ale posluchači zcela řízenému – komparativnímu výzkumu studentského životního stylu a životních preferencí, který začal jako interkulturní srovnání mezi Chuo University a jednou z čínských univerzit na Tchajwanu. Tento nápad se na dobrovolné bázi na katedře sociologie FF UK už realizuje a věřme, že skončí úspěšně, o vlastní užitečnosti a zajímavosti asi není důvod pochybovat.

S posledními dvěma základními záměry pobyt v Japonsku vlastně začínal, a to na dvou univerzitách v jižní části země. V obou případech v součinnosti s druhým z autorů tohoto sdělení – s paní Yukino Sato. Její domovské

pracoviště Fukuoka University of Education bylo ostatně nejen po několik dní dobrým zázemím pro plánovanou práci, ale samozřejmě též další možností poznat strukturu společenskovední přípravy studentů i některé z osob, které ji reprezentují.

První z „prezentačních úmyslů“ byl ovšem spojen s neobvyklou a předem (byť narychlo) sjednanou příležitostí být řádným účastníkem 48. výroční konference Japonské společnosti sociologie vzdělávání, která se ve dnech 4. – 6. října 1996 konala na Kyushu University ve Fukuoce, tedy na další z tradičních (a rozumí se prestižních) císařských univerzit. Ačkoliv už nebyla možnost vstoupit do stálého programu konference<sup>6)</sup>, byla to nicméně příležitost pro řadu rozhovorů i pro bezprostřední prezentaci alespoň některých z předběžných výsledků grantového úkolu Univerzity Karlovy zaměřeného – jak již bylo naznačeno – právě k sociologii vzdělávání v kontextu sociální transformace.

Na konferenci odezněly mnohé, i sociologicky velmi zajímavé referáty. Namátkou např. vystoupení o změnách image univerzity a vysokoškolského studenta, pohybujiících se od elitnosti (výlučnosti subkultury) k obrazu masové kultivace spojené s oslabováním hierarchických struktur a s výrazitým posunem od transmise znalostí k transmissi metod získávání znalostí (poznámka pro pedagogy: což zase zpětně – pokud jde o vzdělání – zdůrazňuje význam jeho kvality na všech předchozích stupních). Nebo o rozdílné míře vědomí sociálních norem spjatého s jednáním japonských a jihokorejských mladých mužů (Korejci – což je zdejší vůdčí interkulturní téma – mimo jiné více vědí o existenci normy, ať už ji respektují nebo ne).

Zůstaneme-li však u učitelů (a pomineme-li prezentace typu interpretační analýzy oblečení učitelů ve škole), pak závažným příspěvkem v této oblasti byly dvě na sebe navazující studie meziuniverzitního týmu (H. Fujita,

<sup>6)</sup> Jednání bylo rozsáhlé: 128 referátů v 31 sekcích, tři větší tematické diskuse, dva kulaté stoly a jedno sympozium pro veřejnost. Jejich skladba může být zajímavou informací: k základním tématům patřily otázky vysokoškolského vzdělání, vztahu společenského vývoje a vzdělání, teorie vzdělání, problémů ve vzdělávacím systému, vzdělání a jeho uplatnění po absolvování univerzity, problematika učitele, školy, rodiny, dítěte a také problematika „gender“ z hlediska vzdělání; jediné sympozium pak bylo věnováno otázkám partnerství mezi univerzitou a lokálním společenstvím. Méně frekventovanými tématy byly souvislosti ekonomiky a vzdělání, sociální struktury a vzdělání, vzdělávání dospělých, postgraduálních kurzů a vědeckého výzkumu. Diskusní témata (každé po třech referátech) byla věnována struktuře zaměstnanosti absolventů univerzit, sociologii šikany (idžime) a etnografii jako výzkumné metodě.

S. Yufu, A. Sakai, M. Akiba a další) o kultuře učitelské práce a jejím profesním statusu. Zmíníme však předem, že tyto práce nás zajímají ještě z jednoho podstatného důvodu: jsou totiž, a ne úplně náhodou, určitým obsahovým i personálním můstkem k poslednímu ze záměrů, o nichž byla v úvodu řeč.

Bádání o tom, zda – stručně řečeno – učitelství je či není pořádná profese, či nakolik jí je nebo se může stát, je tím, co zaujme obdobností tématu i výsledků výzkumu vedeného napříč kulturami i napříč výzkumnými metodami – v Japonsku stejně tak jako v České republice (a nejen tam). Nápodoba témat i metod se ovšem dostaví snadno, zvláště tehdy, existuje-li v realitě tomu odpovídající problém. Rozdíl je zatím v tom, že v Čechách tento dost možná zástupný předmět statusové frustrace tematizují a řeší nikoli sociologové vzdělání, ale silně sociologizující specialisté z oblasti školní psychologie.<sup>7)</sup> Samozřejmě že rozdíl bude posléze i v tom, kam až dovede výsledky výzkumu jeho vlastní metodologie.

Pokud jde o poslední zmínku, byly obě japonské práce, zpracované zhruba stejným týmem v rozmezí jednoho roku, inzerovány jako určitá novinka (vzniklá i v důsledku větší mezinárodní spolupráce) a proponovány jako „výzkum struktury a povahy výukové práce vedený z hlediska aplikované etnometodologie a fenomenologické etnografie“<sup>8)</sup>. V tomto japonském případě je ovšem zřetelná nejen metodologická opozice, nýbrž i stálý dialog a průnik s funkcionalistickými „prazdroji“ řešení tohoto problému (s parsonsovským ideálním typem profese, s Etzioniho odlišením profese pravé a semi-profese atd.)<sup>9)</sup> Bude jistě užitečné vracet se k tomuto materiálu v souvislostech vlastního výzkumu.

Samo téma se zdá prozrazovat i něco navíc. Přijmeme-li předpoklad, že učitele – zvláště na nižších školních stupních – značně frustruje status či prestiž vlastního povolání (příčemž sou-

lad této skepse s realitou není úplně zjevný), a není to jen výzkum na školách ČR, jenž to zřetelně signalizuje, pak je i v tomto konkrétním případě namístě se ptát, proč alespoň souběžně s otázkou „jak se vyvíjí a čím je specifická učitelova práce“ nezazní rovněž otázka „jak se v kontextu celé společnosti reprodukuje učitelstvo jako specifická socio-profesní vrstva“.

Z jiného konce: možná nikoliv formálně, ale fakticky jedním z nejslabších míst sociologie této oblasti společenského života je sama sociologie učitele jako sociologie určité socio-profesní vrstvy. Jako by chyběl potřebný odstup, který dovoluje jít v řešení otázky dál. Je to tak, jako by podnikatel měl vzít do rukou audit své firmy či pacient svoji diagnózu (neřkuli léčbu) – síla vlastních zájmů je tu prostě velká, možná i dosti omezující a odstrašující.

Oba autoři jsme nezávisle na sobě dospěli k názoru (který jsme konfrontovali s dalšími účastníky), že samo klima konference bylo zjevně mnohem více pedagogické než sociologické. Hledáme-li příčiny, je nasnadě alespoň to, že japonský sociolog vzdělání je povětšinou sociologicky připravován v prostředí pedagogických fakult a univerzit. Tady nejspíš nejde jen o vědní disciplínu, ale též o celkový způsob myšlení, kultivující se v určitém širším prostředí. A o problém identity.

V dopadech na způsob uvazování o sociálních jevech a procesech to ovšem vychází nastejno i v České republice, kde se – jak se zdá – zájem o sociologii vzdělání rekrutuje opět především z pedagogických řad, spíše ale spontánně a „poststudijně“, tj. aniž pohříchu bývá v logice příslušných fakult zabudována také šance na opravdu systematickou sociologickou průpravu.

S reflexí jsou vždycky větší potíže, když je – třeba podvědomě – pocíťována jako sebereflexe. Zvláště pak, není-li přítomna specifická sebekázeň vědy, ke které se sociologie přece jen trochu více dobrala.

<sup>7)</sup> Viz zejm. S. ŠTECH, *Co je to učitelství a lze se mu naučit?* Pedagogika 1994, č. 4. Lidé, kteří se této problematice věnují, ji sami definují jako školní etnografii.

<sup>8)</sup> H. FUJITA – S. YUFU – A. SAKAI. – Y. AKIBA, *Kyoshi no shigoto to kyoshi bunka ni kansuru esunogurafiteki kekkyu – sono kenkyu wakugumi to jakkan no jissho-teki kosatsu. (Etnografický výzkum učitelské práce a kultury vyučování: výzkumný výhled, rámec a některé empirické poznatky.)* Tokyo daigaku daigakulin kyoikugaku kenkyuka kiyō (Sborník postgraduálního kurzu pedagogiky Tokijské univerzity), roč. 35 (1995), s. 29–66.

<sup>9)</sup> Viz *Happyō Yōshi Shūroku* (sborník abstrakt referátů, prezentovaných na 48. výroční konferenci Japonské společnosti sociologie vzdělání, Kyushu University, Fukuoka, 4. – 6. 10. 1996.

Jinak výsledky práce uvedeného týmu až překvapivě odpovídají v mnohém tomu, co je známo i z výzkumu učitele v České republice: např. o nespokojenosti s extenzí aktivit a hlavně o vlastním pocitu učitele, že jeho pracovní vytíženost dává jen omezenou šanci využít čas pro vlastní výuku a přípravu na ni. A také ovšem o tom, že pocit zaměstnanosti (ve smyslu zatíženosti) a zaměstnanost sama jsou dvě opravdu odlišné věci stejně jako míra deklarované nespokojenosti s pracovní situací a míra ochoty tuto práci případně opustit.

Tím spíše jsme uvítali, že právě jedna ze spoluautorek studií doc. Sawako Yufu byla ochotna přispět k zajištění našeho malého komparativního šetření. Jak už dnes víme, tato drobná „pilotní“ komparace při vší své limitovanosti přidala k prezentovanému obrazu učitele – na japonské i české straně – řadu dalších charakteristik a hlavně inspirací.

Nejpodstatnější ze všeho je asi jedno pozoruhodné zjištění:

Vezměte profesní vrstvu českých pedagogů se všemi peripetemi různých sociálních zvrátů a srovnajte ji s toutéž vrstvou jak v Británii (kde navzdory školské reformě jde neustále o sociálně klidný, evoluční vývoj), tak v Japonsku (kde od razantní změny po druhé světové válce uběhlo půl století). Navzdory všem těmto dějinným i mnoha dalším výrazným kulturním rozdílům nakonec najdete docela základní a zcela zřetelnou shodu.

Ta shoda je překvapivě v tom, co tyto lidi trápí, v čem se cítí být kvalifikováni a přitom sociálně diskvalifikováni a co současně také považují jen a jen za svou, v dané zemi a pro danou vrstvu specifickou situaci.

Možná někde tady, u tohoto fenoménu a fenoménů analogických, se nalézá dobré východisko pro diferenační a hloubkové systematické studium té které profesní nebo i vlastnické sociální skupiny či vrstvy.

*Richard Růžička  
Yukino Sato*

### Centrum pro kriminologický výzkum Univerzity Oxford

Díky laskavosti Oxford University Hospitality Scheme se autorovi těchto řádek poštěstilo v roce 1996 strávit měsíc ve stimulujícím prostředí, a to na pracovišti, které patří – po boku např. Institutu v Cambridge – k předním v Británii. Nepřevažuje zde ale orientace sociologická: již ze seznamu výzkumných témat uvedených v této stručné informaci vyplyne silná vazba na empirický výzkum souvislostí kriminologických a právních.

Hostitelské Centre for Criminological Research tvoří samostatnou jednotku v rámci univerzity, jejíž členové se podílejí na výuce (kurzu Zločinnost, právo a trestní systém) v rámci různých fakult či college. Pracuje v něm zhruba deset výzkumných pracovníků a dvě administrativní síly, dalších deset badatelů spolupracuje externě. V průběhu času se objevují na kratší stáže ještě další, obvykle mladší pracovníci. Výzkumná činnost je založena na grantech získávaných z různých zdrojů: jisté komplikace zde působí okolnost, že státem subvencované projekty neumožňují

dlouhodobější tematickou orientaci a perspektivu. Přesto jde o pracoviště, které vykazuje schopnost rozvoje – od roku 1996 zde byla ustavena Jednotka probačních studií (vedená R. Burnettem) se samostatným výzkumným programem.

Ředitelem Centra je Dr. Roger Hood, člen All Souls College a ediční rady *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. Je předním světovým expertem, podílel se např. na studii Amnesty International v USA 1993 o trestu smrti, byl konzultantem OSN pro mezinárodní výzkum trestu smrti (1989 – 1995). Pod jeho vedením vychází v Oxford University Press řada *Clarendon Studies in Criminology*. Velký ohlas měly jeho poslední dvě publikace: *Race and Sentencing* (Clarendon Press, Oxford, 1992) určená Komisi pro rasovou rovnoprávnost, a druhé vydání knihy *The Death Penalty. A World-wide Perspective* (Clarendon Press, Oxford, 1996, 307 s.). Studie o trestu smrti přináší nejaktuálnější údaje o stavu problematiky a má celosvětový význam.